

В объеме настоящей статьи мы обратились к рассмотрению послевоенного периода и до настоящего времени. Изучение более раннего периода также представляет интерес и может стать предметом отдельного исследования.

1. Константинова Л.В. Социальная политика: концепция и реальность. Опыт социологической рефлексии. – Саратов, 2004.
2. Громыко А.А. Труд и власть: Великобритания в сравнительном контексте // Современная Европа. Институт Европы РАН. 2002. – №4, http://www.unionstogether.org.uk/Trade_Unions.html
3. Discussion Paper 455. The Leverhulme Trust. Union Decline in Britain, by Stephen Machin, April 2000.
4. OECD Employment Outlook, July 1997.
5. Подробнее о рабочем движении в странах континентальной Европы см.: The Challenges to Trade Unions in Europe. Ed. by Peter Leisink, Jim Van Leemput and Jacques Vilrokk. Edward Elgar, Cheltenham, Britain, 1996.
6. Маргарет Тэтчер. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Альпина бизнес Букс, 2007.
7. Подробнее см.: Trade Unions in the European Union. A Handbook. Ed. by Wolfgang Lecher. Lawrence and Wishart, London, 1994.
8. Случаи, когда главы правительств обращались к масштабным и прогрессивным мерам по совершенствованию системы фондовых активов, достаточно редки. Великобритания является страной, проводящей самую масштабную и последовательную политику создания системы фондовых активов и капиталов (по сравнению, как с другими европейскими странами, так и с США). Blair Tony Savings and Assets for all, speech. London: Downing Street, April, 26 // Institute for Public Policy Research. The Centre for Asset-Based Welfare, April, 26, London: Institute for Public Policy Research. Announces Asset-Based Policy and IPPR Announces New Center on Asset-Based Welfare, May 2001.

Т. Тканко

ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВІ КОМІТЕТИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 Р.

В історії військово-промислових комітетів (далі – ВПК) – громадських організацій, що виникли в роки Першої світової війни для допомоги фронту, – традиційно виокремлюється кілька етапів. Якщо аналізу перших із них (до 1917 р.) присвячено порівняно значну кількість наукової літератури, то останні (1917–1918 рр.) й досі залишаються поза увагою дослідників. У роботах М. Юрія [1], С. Сергєєвої [2], Я. Кулянди [3] містяться лише окремі сюжети з обраної теми.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб розглянути діяльність ВПК на початку Російської революції 1917 р., тобто до більшовицького перевороту у жовтні.

Об'єкт дослідження – Лютнева революція в Росії 1917 р., предмет – суспільно-політичний рух у визначений період.

Відповідно до концепції С. Кульчицького [4, 6-8], революційний процес

1917 р. оцінюється як цілісний, багатоетапний, різнохарактерний. Окрім того, видається логічним і вживання терміну „Російська революція” щодо наддніпрянських ВПК, адже вони були організаціями російської влади, сформованими ще до початку української національно-демократичної революції. Попри зміну політичної ситуації, комітети продовжували виконувати вказівки та приписи Центрального ВПК (далі – ЦВПК) у Петрограді, отримувати від нього замовлення, чекати на фінансову допомогу. Зрештою, впродовж 1917 – 1918 рр. промислові комітети Наддніпрянської України залишалися частиною загальноімперської мережі ВПК, утвореної ще в 1915 р.

Повалення самодержавства мало помітний вплив на становище промислових комітетів. Їхня діяльність виразно набула двох напрямів – господарсько-економічного та політичного. З одного боку, ВПК працювали для фронтових потреб, з іншого – брали активну участь у суспільно-політичному житті держави. Їхні представники повністю визнали нову владу, забезпечили їй надійну підтримку. Так, одразу ж після виникнення Тимчасового комітету Державної думи ЦВПК опублікував відозву, в якій наголошувалося: „...для захисту країни необхідне створення єдиної влади, підкріпленої довірою населення та армії. Така влада може виходити лише від Державної думи, лише вона може розраховувати на авторитет в очах всієї вільної країни, всієї армії та наших доблесних союзників” [5, 4; 6, 1]. Подібні звернення поширили й наддніпрянські ВПК. Зокрема, члени Харківського комітету у березні 1917 р. надіслали вітання М. Родзянкі з обіцянку „сприяти всім приписам і заходам Тимчасового уряду” [7, 1]. Співробітники Херсонського ВПК бачили у революції „світанок нового життя, заснованого на законності й праві” [8, 6]. Члени Одеського ВПК наголосили: „комітет, твердо та спокійно додержуючись розпоряджень уряду, з повною вірою у плідність роботи нового міністерства під керівництвом Державної думи, буде продовжувати ще з більшою енергією свою роботу для допомоги дорогій армії і захисту батьківщини” [9, 3].

Схвальну позицію ВПК щодо утворення Тимчасового уряду остаточно підтвердила урочиста нарада, що відбулася 8 березня 1917 р. у Петроградській міській думі. Виступаючи перед представниками обласних і місцевих комітетів, громадських організацій новопризначений військовий і морський міністр, колишній голова ЦВПК О. Гучков запевнив: „Я вірю в те, що Росія за нових умов виїде з того надзвичайно складного становища, в яке вона була поставлена старою владою і тим болючим, але неминучим й рятівним переворотом, що скинув й обеззброїв цю владу... Ніколи не було ще такого ентузіазму в роботі, такої готовності віддати себе повністю нашій батьківщині, як в цей момент” [10, 117 – 118].

Підтримавши нову владу, частина членів ВПК почала активно займатися державною політикою. Колишній голова Київського комітету відомий в імперії промисловець і меценат М. Терещенко та колишній керівник Одеського ВПК і місцевого відділення Імператорського російського технічного товариства інженер, колекціонер М. Брайкевич увійшли до складу Тимчасового уряду відповідно як міністр фінансів і товариш міністра торгівлі та промисловості [11, 291; 12, 209]. Схвильовані призначенням М. Терещенка на відповідальну посаду, члени Київського ВПК надіслали на його адресу вітальну телеграму, в якій, зокрема, відзначили: „Ми знаємо ваш виключний дар, вашу енергію, любов до батьківщини та відданість справі перемоги. Ми

віримо тому, що вам... вдасться впоратися з важким завданням фінансування війни до доведення її до переможного кінця” [13, 2].

Водночас, представники багатьох ВПК долучилися до формування органів місцевої влади, увійшовши до складу комітетів громадських організацій. Так, участь у створенні Виконавчого комітету ради об'єднаних громадських організацій у Києві поряд із іншими взяли члени місцевого ВПК Ю. Вагнер та І. Черниш [8, 5]. Співробітники Одеського обласного ВПК М. Брайкевич, М. Богуцький, К. Кривошусков стали членами місцевого комітету громадських організацій [14, 3]. У подібних структурах працювали і представники Харківського та Катеринославського ВПК.

Цікаво, що члени ВПК узяли участь і в організації місцевих рад робітничих депутатів. Зокрема, представник робітничої групи Київського ВПК П. Незлобін увійшов до тимчасового виконавчого комітету відповідної ради, а згодом взагалі очолив її [15, 4]. Тісні зв'язки з місцевою радою робітничих депутатів підтримував Мелітопольський ВПК [16, 6].

У травні 1917 р. працівники наддніпрянських комітетів взяли участь у роботі Третього всеросійського з'їзду ВПК у Москві. Так, Київський ВПК представляли К. Богомаз, В. Роше, В. Фармаковський, М. Плескачевський, Ю. Вагнер, Одеський – С. Шапіро, І. Штерн, С. Чижов, Ц. Стебновський, Харківський – М. Вовк й О. Щукар'єв, Катеринославський – І. Нікітін [17, 23]. Колишнього керівника Одеського ВПК М. Брайкевича було обрано до президії секції сировини та металів, члена Київського ВПК професора О. Білімовича – товаришем голови фінансової секції [18, 35]. Професор Ю. Вагнер увійшов до загальної президії з'їзду [19, 16071].

Програма зібрання містила наступні питання: про взаємовідносини ВПК з відомствами та громадськими організаціями, про розширення діяльності ВПК на фронті, про фінансове становище ВПК, про роль ВПК після завершення війни, про план демобілізації промисловості тощо [18, 23 – 23 зв.]. Окрім того, на з'їзді було переглянуто статутні документи організацій („Положення про ВПК”, „Наказ про порядок утворення та дій ВПК й їхніх з'їздів”), ухвалені ще в 1915 р., скориговано цілі, компетенцію, соціальний склад, порядок фінансування комітетів. З ініціативи ЦВПК було сформовано особливу комісію на чолі з М. Покровським, яка працювала над редагуванням текстів документів.

Відтепер ВПК мали існувати не лише для сприяння уряду у справі постачання армії та флоту необхідними предметами спорядження та постачання, але й „доставляння населенню необхідних предметів споживання, сільськогосподарського інвентарю та фабрично-заводського устаткування” [17, 2]. Окрім того, до відання ВПК було віднесено „сприяння органам уряду у виробленні та втіленні в життя плану демобілізації промисловості країни, що працює на оборону” [17, 2]. Фактично йшлося про зміну характеру діяльності комітетів через скорочення виробництва військової продукції, переведення промисловості на мирні рейки. Одновідсоткові відрахування від суми замовлень, які отримували ВПК, збільшувалися до 2 %. Окрім того, учасники з'їзду переглянули традиційний склад комітетів. Так, в організаціях мали з'явитися „демократичні елементи з рівним представництвом промисловості та праці”; збільшитися кількість „представників науки, техніки та організованих на нових засадах громадських організацій”, „представників армії” тощо [17, 1].

Окрім перегляду статутних документів на Третьому всеросійському з'їзді

представників ВПК було ухвалено резолюції з продовольчого, паливного, металургійного, залізничного та інших питань [20, 16131-16133]. Втїм, вказані документи так і залишилися на папері. Тимчасовий уряд так і не затвердив їх.

Важливо, що поряд із участю у політичному житті країни ВПК протягом 1917 р. продовжували виконувати військові замовлення. Так, Одеський обласний комітет 27 лютого 1917 р. уклав договір з Організацією генерал-майора С. Ванкова на виготовлення 200 тис. корпусів тридіймових гранат і 150 тис. неповних комплектів запальних стаканів до них і працював над його виконанням [21, 215]. Київський комітет до 1 липня 1917 р. мав обробити 100 тис. шестидіймових бомб зі сталевого чавуну [22, 5]. Подібні завдання виконували заводи та майстерні Харківського ВПК, які до жовтня 1917 р. працювали над обробкою 33-тисячної партії шестидіймових снарядів із гематиту [23, 98]. Київський ВПК займався заготівлею лісових матеріалів для фронтних потреб [24, 365]. Водночас, упродовж весни – літа 1917 р. комітети розширили свою діяльність в інших господарських сферах, зокрема у продовольчому постачанні фронту, роботі транспорту, розробці планів післявоєнного будівництва, відновленні зруйнованих міст і сіл тощо [2, 110]. Їхні представники зверталися до уряду з проханням дозволити продаж мирним жителям військової амуніції та частини військово-інтендантського спорядження, виготовлених на підприємствах комітетів. Однак особлива увага приділялася демобілізації промисловості, переведенню виробництва на мирні рейки. Про це йшлося на нараді членів ЦВПК із представниками найбільших обласних ВПК, зокрема Московського, Київського, Катеринославського, Самарського та інших, 18 жовтня 1917 р.

На загальному тлі згорання робіт для потреб фронту ВПК почали переходити до виготовлення мирної продукції. Так, Катеринославський комітет опановував виробництво сільськогосподарської техніки, Одеський – постачав сільське населення предметами господарського призначення в обмін на хліб для міста [25, 28]. Представники ВПК долучилися і до вирішення продовольчої проблеми. Відповідно до резолюцій їхнього з'їзду, у складі комітетів було організовано продовольчі відділи. В середині 1917 р. Харківський комітет виконував замовлення на заготівлю 300 тис. пудів сухарів, 2 тис. пудів томат-пюре, значної кількості овочів (квашеної капусти, картоплі, цибулі, часнику) [26, 104]. З березня 1917 р. розпочали свою діяльність крамниці секції постачання Одеського обласного ВПК [27, 2].

Водночас із середини 1917 р. фінансове становище багатьох комітетів значно погіршилося, зменшилася продуктивність їхньої праці. Так, у травні 1917 р. члени ЦВПК були змушені констатувати: „Провінційні комітети, надто останнім часом, відчують значну нестачу коштів на ведення операцій і тому звертаються до ЦВПК із систематичними проханнями про фінансову підтримку. Однак і Центральний ВПК не має потрібних для нього коштів через відсутність власного оборотного капіталу” [24, 365]. Про скрутний фінансовий стан Харківського обласного ВПК, зокрема, свідчить розгляд його членами питання відносно продажу евакуйованого з Риги та Белостока майна та складських матеріалів. Восени 1917 р. на засіданні бюро Харківського ВПК було ухвалено: „просити дозволу у Центрального комітету продати через повну відсутність грошей деякі матеріали, виписані за замовленнями комітету, наприклад сталь, залізо для ізоляторних гаків тощо” [7, 11]. Протягом 1917–початку 1918 рр. виконання військових замовлень підприємствами ВПК загальмувалося і відбувалося надзвичайно повільно. Окремі роботи й операції

комітетів було взагалі зупинено.

Таким чином, протягом 1917 р. діяльність ВПК значно трансформувалася. Революційні події виокремили з їхнього складу низку діячів, що відіграли важливу роль у політиці Тимчасового уряду. Члени ВПК взяли активну участь у формуванні комітетів громадських організацій і рад робітничих депутатів. Водночас, господарсько-економічна робота ВПК суттєво скоротилася. Вважаємо, що в подальших дослідженнях з їхньої історії варто охарактеризувати роботу ВПК після більшовицького перевороту, визначити її напрями та особливості.

1. Юрий М. Ф. Буржуазные общественные организации в период первой мировой войны 1914 – 1918 гг. (Всероссийский земский союз, Всероссийский союз городов, Земгор, ЦВПК) : дисс. ...доктора истор. наук : 07.00.02 / Юрий Михаил Федорович. – Черновцы, 1990.
2. Сергеева С. Л. Военно-промышленные комитеты в годы первой мировой войны / С. Л. Сергеева. – М.: Московский государственный автомобильно-дорожный ин-т, Ин-т гуманитарных исследований, 1996.
3. Кулянда Я. Діяльність Центрального воєнно-промислового комітету після Лютневої революції / Я. Кулянда // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту імені В. Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. М. Алексієвця. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 3.
4. Кульчицький С. В. Російська революція 1917 року: новий погляд / С. В. Кульчицький. – К.: Наш час, 2008.
5. От ВПК // Известия ЦВПК. – 1917. – № 209 (18 марта).
6. Граждане! // Известия революционной недели. – 1917. – № 6 (2 марта).
7. Центральний державний історичний архів України (м. Київ) (далі – ЦДАУК). – Ф. 1692. – Оп. 1. – Спр. 15.
8. Революция и областные и местные ВПК // Известия ЦВПК. – 1917. – № 208 (13 марта).
9. 4 телеграммы Одесского ВПК // Одесский листок. – 1917. – № 62 (5 марта).
10. Гучков А. И. Речи по вопросам государственной обороны и об общей политике. 1908-1917 / А. И. Гучков. – Пг.: Типография Товарищества А. Суворина „Новое время”, 1917.
11. Волобуев П. В. Экономическая политика Временного правительства / П. В. Волобуев. – М.: Изд-во АН СССР, 1962.
12. От Временного правительства // Промышленность и торговля. – 1917. – № 8-9 (18 марта).
13. Приветствия Временному правительству // Киевлянин. – 1917. – № 67 (8 марта).
14. В общественном комитете // Одесский листок. – 1917. – № 65 (8 марта).
15. Совет рабочих депутатов // Киевская мысль. – 1917. – № 63 (4 марта).
16. Из жизни областных и местных ВПК // Известия ЦВПК. – 1917. – № 212 (30 марта).
17. Российский государственный военно-исторический архив (г. Москва) (далі – РГВИА). – Ф. 13251. – Оп. 1. – Ед. хр. 31.
18. РГВИА. – Ф. 13251. – Оп. 1. – Ед. хр. 26.
19. Третий всероссийский съезд ВПК // Горнозаводское дело. – 1917. – № 26-27 (12 июля).
20. Третий всероссийский съезд ВПК (окончание) // Горнозаводское дело. – 1917. – № 28-29 (31 июля).
21. История Организации уполномоченного ГАУ по изготовлению снарядов по

французькому образу генерал-майора С. Н. Ванкова. 1915–1918 гг. На правах рукописи. – М. : Военное издательство, 1918.

22. РГВИА. – Ф. 512. – Оп. 1. – Ед. хр. 309.

23. РГВИА. – Ф. 512. – Оп. 1. – Ед. хр. 148.

24. *Экономическое положение России накануне Великой Октябрьской социалистической революции. Док-ты и материалы: в 3 ч. – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1957. – (АН СССР, Ин-т истории, Главное арх. управление Центр. гос. ист. архивов СССР в Ленинграде). Ч. 1. Март-октябрь 1917 г. – 1957.*

25. Горбачев И. А. *Хозяйство и финансы военно-промышленных комитетов / И. А. Горбачев. – М.: Типография Товарищества Рябушинских, 1919.*

26. ЦДІАУК. – Ф. 1692. – Оп. 1. – Спр. 104.

27. *Лавки ВПК // Одесский листок. – 1917. – № 72 (15 марта).*

В. Туренко

МОТИВАЦІЯ РЕФОРМАТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М.С. ХРУЩОВА

Для багатьох сучасників реформи 50-60-х років ХХ століття – вже доволі давня історія. Проте період перебування М. Хрущова на владному олімпі цілком заслужено продовжує перебувати в полі зору дослідників радянського періоду вітчизняної історії. Інтерес до нього багато в чому викликаний різноманітністю і глибиною процесів та явищ, які привели до якісних змін у суспільному та державному житті.

Мотивацію реформаторської діяльності нового радянського керівництва, яке зазвичай називають „колективним”, варто досліджувати як самостійну наукову проблему, оскільки у вітчизняній та зарубіжній літературі сформувались різні точки зору на неї. У радянській літературі домінує констатація того беззаперечного факту, що із завершенням індустріалізації і колективізації, а також відновлення зруйнованого війною народного господарства з’явилися нові можливості для створення економічного потенціалу, здатного забезпечити умови для зростання народного добробуту. Більшість зарубіжних дослідників радянської історії вважає, що головною причиною хрущовських реформ стала криза політичної та економічної системи СРСР, яка набула чітких ознак в останні роки життя Сталіна. Їх думки багато в чому співпадають із оцінками, які даються сучасною вітчизняною історіографією [1-4].

Автор статті ставить за мету розкрити мотивацію реформаторської діяльності М. Хрущова. Об’єкт вивчення – реформаторська діяльність Микити Сергійовича, а предмет – мотиви такої діяльності.

Аналіз архівних джерел, статистичних матеріалів, вітчизняної та зарубіжної історіографії дозволяє стверджувати, що спроби реформування системи влади й управління не могли розпочатися без вагомих на те підстав. Найважливіша серед них – забезпечення відповідного політико-економічного підґрунтя, оскільки саме воно покликане підготувати суспільство до необхідності таких змін з наступною адаптацією його до нових умов.

Варто зазначити, що у повоєнні роки система управління в СРСР практично повністю зберегла свою попередню схему, яка включала в себе